

ДОГОВІР ЯК РЕГУЛЯТОР ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

AGREEMENT AS REGULATOR OF CIVIL LEGAL RELATIONS

Костін М.І., студент I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Шапавал А.О., студент I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Наукова стаття присвячена всебічному аналізу правової категорії договору в контексті регулювання цивільних правовідносин. Автори підкреслюють важливість детального вивчення поняття цивільно-правового договору як з наукового, так і з практичного погляду. Крім того, у науковій публікації розглянуто можливість та доцільність включення цивільно-правового договору до джерел сучасного цивільного договірної права. Визначено, що сторонам надається право вибору: використовувати чинні норми законодавства для регулювання своїх відносин або встановлювати власні правила поведінки на власний розсуд.

У процесі проведення дослідження та аналізу наукової літератури відзначаються характерні особливості цивільно-правового договору як регулятора цивільних правовідносин. Зокрема, цивільно-правовий договір фіксує певну норму права, що робить його джерелом цивільного права, якщо він на законних підставах регулює відносини інакше, ніж передбачено в актах цивільного законодавства. До інших особливостей відносять імперативність застосування положень укладеного договору для його сторін, оскільки договір регулює правовідносини лише між його сторонами. Також відмічається, що норми цивільно-правового договору спрямовані на правове регламентацію майнових відносин, зокрема між сторонами договору, які мають майнову самостійність та юридичну рівність, та характеризуються економічністю, тобто мають грошово-товарний характер, та забезпечують задоволення переважно матеріальних потреб та інтересів учасників відносин. Авторами наукової статті проаналізовано основні функції договору як регулятора цивільних правовідносин, серед яких: регулятивна (як результат погодження волі сторін договір є одночасно актом вияву ініціативи і реалізації диспозитивності його учасників); програмно-координаційна (договір є своєрідною програмою поведінки його учасників); інформаційна функція (договір містить певну інформацію щодо прав та обов'язків сторін); гарантійна функція (договір є засобом встановлення для стимулювання належного виконання зобов'язань системи забезпечувальних заходів, які набувають договірної форми); захисна функція (завдяки договору вводиться в дію механізм захисту порушених прав шляхом примусу до виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків, застосування заходів оперативного впливу). За результатами проведеного дослідження зроблено висновок про те, що сьогодні цивільно-правовий договір є одним із фундаментальних та базових регуляторів цивільних правовідносин.

Ключові слова: договір, цивільні правовідносини, сторони договору, функції договору, ознаки договору, цивільно-правовий договір, джерело права, цивільне договірне право.

The scientific article is devoted to a comprehensive analysis of the legal category of the contract in the context of the regulation of civil legal relations. The authors emphasize the importance of a detailed study of the concept of a civil contract from both a scientific and a practical point of view. In addition, the scientific publication considers the possibility and expediency of including a civil contract in the sources of modern civil contract law. It was determined that the parties are given the right to choose: to use the current legal norms to regulate their relations or to establish their own rules of conduct at their own discretion. In the process of research and analysis of scientific literature, the characteristic features of the civil law contract as a regulator of civil legal relations are noted. In particular, a civil law contract fixes a certain rule of law, which makes it a source of civil law, if it legally regulates relations differently than provided for in acts of civil legislation. Other features include the imperative to apply the provisions of the concluded contract for its parties, since the contract regulates legal relations only between its parties. It is also noted that the norms of the civil law contract are aimed at the legal regulation of property relations, in particular between the parties to the contract, which have property independence and legal equality, and are characterized by economy, i.e. have a monetary and commodity character, and ensure the satisfaction of mainly material needs and interests of the participants of the relationship. The authors of the scientific article analyzed the main functions of the contract as a regulator of civil legal relations, including: regulatory (as a result of the agreement of the will of the parties, the contract is simultaneously an act of manifestation of initiative and realization of the discretion of its participants); program and coordination (the contract is a kind of program of behavior of its participants); information function (the contract contains certain information about the rights and obligations of the parties); guarantee function (the contract is a means of establishing to stimulate the proper fulfillment of the obligations of the system of security measures, which take the form of a contract); protective function (thanks to the contract, a mechanism for protecting violated rights is put into effect by forcing the fulfillment of obligations in kind, compensation for damages, and the application of measures of operational influence). Based on the results of the research, it was concluded that today the civil law contract is one of the fundamental and basic regulators of civil legal relations.

Key words: contract, civil legal relations, parties to the contract, functions of the contract, characteristics of the contract, civil law contract, source of law, civil contractual law.

У сучасних умовах стрімкого розвитку суспільних відносин, зокрема і у галузі цивільного права, цивільно-правовий договір починає відігравати все більшу роль в забезпеченні належної та вичерпної, системної організації не лише економічних, а і товарно-грошових відносин. Окрім того, слід акцентувати увагу на тому, що сьогодні договір можна охарактеризувати і як одну із форм вирішення соціальних конфліктів у суспільстві та як один із фундаментальних юридичних інструментів, який сприяє встановленню справедливих, добросовісних та розумних відносин між сторонами. Залежно від своєї природи, договір може бути підставою для виникнення різних регулятивних правовідносин. Зокрема, деякі науковці вважають договір основним регулятором цивільних відносин, зокрема приватно-правових взаємовідносин в цілому, який визначає

права та обов'язки сторін на основі засад справедливості та економічної розумності [1; 2].

Дослідженням правової природи, значення, особливостей, функцій цивільно-правового договору займалися такі вчені, як В.І. Борисова, Р.А. Майданик, А.Г. Бірюкова, М.Н. Марченко, Д.А. Николок, О.О. Первомайський, Н.С. Кузнецова, М.М. Сібільов та інші.

Варто відзначити, що унікальність цивільно-правового договору проявляється в тому, що останній, з одного боку тягне правові наслідки у вигляді виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків, а з іншого боку, створює можливість для суб'єктів цивільних правовідносин «закріпити в собі» об'єктивні та суб'єктивні підстави розвитку зобов'язальних правовідносин, з настанням яких

пов'язується виникнення, зміна або припинення прав, обов'язків або навіть нових цивільних правовідносин між сторонами [2].

З метою якнайкращого розкриття обраної для дослідження тематики вважаємо за доцільне приділити увагу загалом дослідженню такої правової категорії як «договір». Так, відзначимо, що категорія цивільно-правового договору пройшла тривалий шлях свого розвитку, який був започаткований появою перших визначень, сформованих римськими юристами, на самому початку зародження та становлення суспільних правовідносин, зародження основ товарообігу та економіки, та надалі з тим, коли категорія «договір» почала «наповнюватися» новими ознаками та новим значенням, які були притаманні тому чи іншому періоду історії.

В національному законодавстві України уніфіковане нормативне визначення поняття «договір» було означено лише після прийняття Цивільного кодексу України, втім і до набрання останнім чинності тлумачення договору надавали багато науковців та правників [3].

Сьогодні можна говорити про договір у різних аспектах: як домовленість між сторонами, як юридичний факт, як документ, що відображає узгодження умов, як зобов'язання, яке встановлює права та обов'язки сторін, як нормативний акт, що регулює цивільні відносини. Крім цього, вчені виділяють три загальноживаних значень терміну «договір»: договір як правочин, договір як зобов'язання та договір як документ [4, с. 135].

У юридичній літературі використовуються різноманітні терміни, такі як «договір», «нормативний договір», «нормативно-правовий договір», «договір у цивільному праві» та «цивільно-правовий договір». Кожен з цих термінів має своє власне визначення та застосування. Розглянемо наукові підходи до розуміння кожного з цих термінів.

У науці цивільного права існують різні підходи до визначення терміну «договір». Одним з них є підхід, згідно з яким договір є мірою свободи, але це стосується лише двох сторін [5, с. 71–72]; це угода двох або більше суб'єктів права, спрямована на встановлення, зміну, припинення, призупинення, поновлення тощо прав та обов'язків [6, с. 81]; це взаємне зобов'язання, письмова або усна угода про права й обов'язки між державами, установами, організаціями й окремими особами; це угода двох або більше сторін про встановлення, зміну чи припинення відповідних прав та обов'язків [6, с. 232].

Як зазначає Сібільов М.М., договір являє собою важливий інструмент регулювання суспільних та економічних відносин. Він є необхідною універсальною категорією для ефективного функціонування суспільства та забезпечення рівноваги в економіці [7, с. 17–18].

Юридичний словник Блека договір визначає як «угоду між двома чи декількома особами, яка породжує обов'язок робити або не робити що-небудь». У переважній більшості випадків цивільно-правовий договір визначається як угода двох чи декількох сторін, яка направлена на досягнення певного правового результату за допомогою здійснення дій правомірного характеру, результатом чого є виникнення, зміна чи припинення прав і обов'язків суб'єктів [8, с. 170].

Мусіяка В.Л. визначає договір, як основний правовий документ, який регулює відносини, пов'язані з інвестиційною діяльністю. Соціально-економічний зміст цивільно-правового договору полягає у передачі конкретних економічних цінностей, а його вартість визначається відповідно до ціни предмета договору. Таким чином, взаємовідносини між сторонами договору є еквівалентними за своєю природою. Важливо зазначити, що ця характеристика не є загальною для всіх цивільно-правових договорів [9, с. 51].

Олоха В.Г. зазначає, що використання терміну «домовленість» для розкриття договору звукує його значення

та призводить до виключення конклюдентних та передавальних дій, які є необхідними для укладення реальних договорів. Автор визначає договір як юридичний факт, а саме як правочин між двома або більше особами, який здійснюється у встановленій законодавством формі та спрямований на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [10, с. 9].

Вчені-цивілісти визначення поняття змісту цивільно-правового договору розглядають так само неоднозначно, як і поняття договору.

Бірюкова А.Г. зазначає, що при розгляді договору як самостійного джерела цивільного права, важливо мати на увазі, що мова йде не про нормативні договори, а про той, який не передбачений у законах цивільного права. Такий договір укладається виключно на підставі власної волі сторін, і його зміст визначається без посилання на чинні норми, які регулюють певні види договорів, навіть за допомогою аналогії закону. Такий договір є єдиним регулятором відносин, що виникають з його укладенням [11, с. 90]. Так, особам надається право вибору: скористатися діючим законодавством для регулювання своїх взаємин або встановити власні правила поведінки на власний розсуд [12, с. 37–38], тобто визначити їх в умовах договору.

Слід наголосити, що зміст ст. 6 ЦК України фактично закріплює можливість віднесення договору до джерел сучасного цивільного права. В цьому контексті доцільно зазначити, що договір як джерело договірних прав, беззаперечно, має пріоритет над нормативно-правовими актами [3].

Українське законодавство встановлює загальні принципи свободи договору та свободу формування його змісту, що обумовлено стрімким розвитком ринкових відносин. Згідно з цими принципами, договір є основним регулятором діяльності суб'єктів цивільних правовідносин. Однак, свобода укладення договору має свої межі, які обумовлені загальними вимогами суспільства, що були вироблені історично людством для регулювання суспільних відносин та гарантування їх безпеки. Це відповідає ідеї про необхідність дотримання норм для забезпечення належного функціонування суспільства. Обмеження договірної свободи передбачені у законодавстві. Вони мають як загальний характер, так і спеціальні правила для конкретних видів договорів або суб'єктів.

За дослідженнями вчених функція цивільно-правового договору має багато спільного з регулюючою функцією нормативно-правових актів. Цікаво, що деякі дослідники називають договір «законом для двох». Ця назва має під собою підстави, оскільки умови та положення договору є обов'язковими тільки для його сторін і регулюють правовідносини між ними. Таке положення зумовлене тим, що сторони у договорі формують локальні правила щодо предмета своєї домовленості.

Дійсно, регулююча роль договору призводить до того, що він дуже схожий на закон, однак умови договору відрізняються від правової норми двома принциповими особливостями. Перша особливість полягає в тому, що правила поведінки, викладені у договорі, виражають волю сторін, тоді як норми права виражають волю повноважного органу, який їх видав. Друга відмінність полягає в тому, що дія правил поведінки, які викладені у договорі, розрахована лише на ті сторони, які його уклали (і для тих, хто не є його стороною, він може створювати лише права, але не обов'язки). У свою чергу, нормативно-правовий акт, як правило, встановлює загальні правила для всіх. Іншими словами, договір є законом для двох [13].

Якщо проаналізувати положення Цивільного кодексу Франції, можна зробити висновок, що цивільно-правовий договір є законом для тих, хто його уклав. Це означає, що умови договору є обов'язковими для сторін і регулюють їхні правовідносини. За відсутності інших обставин, ці

умови не можуть бути змінені або скасовані без згоди обох сторін [14].

Цікаво, що у практиці Верховного Суду України зустрічається підхід до договору, як до основного регулятора цивільних відносин. Це вказує на те, що саморегулювання учасниками цивільних відносин, з урахуванням їхніх інтересів, є переважним способом правового регулювання договірних відносин в Україні. Окрема думка судді Верховного Суду Погрібного С.О. у справі № 399/590/17 підтверджує цей підхід. В такому контексті можна стверджувати, що договір є не тільки інструментом для регулювання взаємин сторін, а й важливим елементом цивільного права загалом [15].

У постанові Верховного Суду від 12.05.2022 у справі №756/15123/18 підтверджується той факт, що договір є універсальним регулятором приватних відносин і має на меті забезпечення регулювання цих відносин, включаючи встановлення, зміну або зупинення приватних прав та обов'язків. Це ще раз підкреслює важливість договору як інструменту регулювання цивільних відносин і підтверджує, що він є ключовим елементом цивільного права [16].

Якщо розглядати договір з точки зору його організаційної функції, то можна стверджувати, що будь-яке явище в суспільстві можна розглядати як засіб для організації конкретної діяльності. Крім того, будь-яку категорію, яку можна уявити як засіб, можна також уявити як порядок організації певної діяльності. Наприклад, мова організує передавання інформації, право є способом організації суспільної поведінки, а сім'я організує загальну структуру суспільства. Однак таке трактування може бути занадто широким [13].

Договір можна розглядати як юридичний документ, який має не тільки правову, а й інформаційну функцію. З одного боку, договір може виконувати статистичну або звітну функцію, забезпечуючи збір та подання інформації про певні правові відносини. З іншого боку, договір може мати інформативну функцію, яку можна визначити як передачу конкретної інформації з однієї сторони до іншої. Такі документи, як збірки законодавства, електронні бази нормативних актів та самі договори, можуть виконувати інформативну функцію, яка сприяє забезпеченню організації та регулюванню правових відносин.

Договір може мати гарантійну функцію, що означає забезпечення виконання зобов'язань через такі інструменти, як застава чи завдаток. Гарантійну функцію також можна побачити у державних гарантіях, які забезпечують виконання умов договору та компенсацію збитків в разі їх невиконання. Це відображає дієвість права як регулятора суспільних відносин, що забезпечує державний примус і обов'язковість виконання умов договору для всіх сторін. До інших прикладів гарантійної функції можуть відноситися різні нормативні акти, які регулюють певні аспекти договірних відносин. [13].

Таким чином, стимулювання контрагентів до відповідальної поведінки в рамках умов договору є необхідною складовою регулювання суспільних відносин. Розглянутий поділ функцій можна уявити як статичний поділ, але поряд з цим, дослідники також виділяють дихотомічний поділ функцій договору на загальні та специфічні [17, с. 84].

Крім договорів у традиційному розумінні, з розвитком технологій з'являються нові форми закріплення волевиявлення сторін. Однією з таких форм наразі є смарт-контракт.

Відповідно до визначення FATF (Financial Action Task Force): «Смарт-контракт – це комп'ютерна програма або протокол, який призначений для автоматичного виконання певних дій, таких як передача цінностей між учасниками без безпосередньої участі третьої сторони при виконанні певних умов.» [18].

Вищевказане визначення також узгоджується з тим, що відображено у Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on harmonised rules on fair access to and use of data (Data Act), а саме: «Смарт-контракти – це комп'ютерні програми в електронних реєстрах, які виконують та регулюють угоди на основі заздалегідь визначених умов [19].

Початок дослідження юридичної природи смарт-контрактів пропонуємо розпочати з їх відокремлення від звичайних цивільно-правових договорів.

Отже, смарт-контракт наділений наступними ознаками – це програма або протокол, який працює на блокейні і використовується для транзакцій. Він складається з комп'ютерного коду, що забезпечує автоматизоване виконання умов контракту, які не можуть бути змінені. У разі порушення умов контракту автоматично застосовується передбачена санкція. Контракти виконуються без посередників, що забезпечує швидкий та безпечний обмін цінностями. Також важливою особливістю смарт-контрактів є надійність та малоймовірність шахрайства.

Звичайний цивільно-правовий договір має наступні ознаки: використовується паперова версія документів; формулюється за допомогою «юридичної мови»; умови контракту можуть бути змінені, переписані або інтерпретовані інакше; у разі порушення умов контракту необхідно звертатися до суду; угоди здійснюються з використанням безлічі посередників; обмін цінностями відбувається з певними затримками; ймовірність шахрайства, підкupu та отримання неправомірної вигоди дуже висока.

Отже, можна зробити висновок, що смарт-контракт є новим, цифровим типом договору, який використовується для здійснення операцій з віртуальними активами. Він відрізняється від звичайного цивільно-правового договору як за основою функціонування, так і за процедурою створення та виконання. Однак, як і звичайний договір, смарт-контракт є правочином, який породжує зобов'язання між сторонами. Основна відмінність полягає у тому, що смарт-контракт має математичну форму вираження, що робить його більш точним та надійним у виконанні угод між сторонами.

Підсумовуючи викладене, можна виділити кілька основних функцій цивільно-правового договору, зокрема такі, як: регулююча, захисна, гарантійна, інформаційна, ініціативна та програмно-координаційна [20].

Так, договір є надзвичайно важливим правовим інструментом, який дозволяє сторонам встановлювати та регулювати свої взаємини в цивільно-правових відносинах. Він є досить гнучким інструментом, що дозволяє сторонам домовлятися про умови, що відповідають їх потребам, зокрема, застосовувати нові види договорів та розширювати сферу їх застосування.

При цьому договір виконує важливу роль в ефективному регулюванні майнових відносин. Він дозволяє сторонам захистити свої права та інтереси, врегулювати спори між сторонами. Таким чином, договір є необхідним елементом цивільно-правової системи та головним механізмом забезпечення правового захисту майнових інтересів сторін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зозуляк О. Поняття цивільно-правового договору в юридичній літературі та законодавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 64–67.
2. Коструба А. В. Цивільно-правовий договір у механізмі розвитку правових відносин. URL: https://library.nlu.edu.ua/poln_text/sborniki_2017/maslov_2017.pdf#page=39 (дата звернення: 07.03.2023).

3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення: 07.03.2023).
4. Цивільне право : підручник у 2 т. Т. 2 / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Харків : Право. 2011. С. 135.
5. Ромовська З.В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ : Атіка. 2005. 560 с.
6. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл. 1998–2004. Т. 2: Д-Й. 744 с.
7. Сібільов М. Базові моделі регулювання договірних відносин за новим Цивільним кодексом України. Українське комерційне право. Київ. 2003. № 4. С. 17–18.
8. Black's Law Dictionary. 5-th edition. Minn.: St. Paul, 1983. 755 p.
9. Мусияка В. Л. Правовые основы предпринимательской деятельности. Харьков: Юристь. 1997. 140 с
10. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції і система: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2003. 20 с.
11. Бірюкова А.Г. Особливості договору як джерела цивільного права України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2018. № 33. С. 90–92.
12. Харитонов Є.О., Саніахметова Н.О. Цивільне право України : підручник. Київ : Істина, 2003. 776 с
13. Стрижак І. Функціональний метод у дослідженні категорії «цивільно-правовий договір». URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2011/10_2011.pdf#page=30 (дата звернення: 07.03.2023).
14. Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона) / пер. з франц. В. Захватаєв; передмова: А. Довгерт, В. Захватаєв; відп. ред. А. Довгерт. К.: Істина, 2006. Додаток 1–4. 1008 с.
15. Окрема думка судді Верховного Суду Погрібного С.О. від 22.01.2020 у справі № 399/590/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87640401> (дата звернення 29.03.2023).
16. Постанова Верховного Суду від 12.05.2022 у справі №756/15123/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104330072> (дата звернення 29.03.2023).
17. Щербина В. С. Господарське право. Київ. 2005.
18. FATF (2021), Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers, FATF, Paris, URL: www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/Updated-Guidance-RBA-VA-VASP.html (дата звернення 29.03.2023).
19. Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on harmonised rules on fair access to and use of data (DataAct) [Електронний ресурс] / European Commission // URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A68%3AFIN> (дата звернення 31.03.2023).
20. Луць В.В. Поняття, значення та функції договору в цивільному праві / Цивільне право України. Підручник у 2-х книгах. Кн.1 / За Ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер. 2004. 689 с.